

С. М. Кундельська

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ОРІЄНТИР ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ СВІТОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглядаються питання співвідношення глобалізації сучасного світу, прав людини та діяльності органу конституційного судочинства України. Аналізуються стратегічні орієнтири пошуку балансу прав людини та різних інтересів. Пропонується введення на конституційному рівні додаткових правових принципів діяльності Конституційного Суду України. Звертається увага на необхідність розроблення конкретного механізму співпраці Конституційного Суду України з міжнародними судовими, контрольними, у тому числі квазісудовими органами.

The problems of correlation between modern world globalization, human rights and activity of the constitutional legal proceeding institution in Ukraine have been researched. The strategic points of balance search between human rights and different sorts of interests have been examined. Additional legal principles of Ukrainian Constitutional Court activity at the constitutional level have been offered to imply. It has been considered as a necessity to develop a clear mechanism of collaboration between Constitutional Court of Ukraine and international judicial, control bodies, including quasi judicial bodies.

Сьогодні економічні, політичні, етичні, геополітичні й соціальні умови визначають необхідність аналізу теперішнього стану прав людини, тих змін їх змісту, принципів, реальності дії, які відбулися під впливом нових факторів (універсальних і регіональних). У сучасному світі виникають інші форми нерівності, зростає небезпека згубних наслідків деяких прикладних аспектів науки для суспільства і довкілля, здоров'я людини, навіть для подальшого існування людського роду. Тому вчені несуть особливу відповідальність за пошук шляхів недопущення використання науки з метою, що є етично неприйнятною й може мати небезпечні наслідки.

Особливості прав людини в третьому тисячолітті полягають в тому, що вони розвиваються в умовах протиріч – як тих, що збереглися від попередніх етапів розвитку, так і шойно виниклих. Це створює значні труднощі на шляху утвердження прав людини, ускладнює їх реалізацію в різних регіонах світу. Поряд з процесами глобалізації сучасного світу відбувається національне самоутвердження народів, що належать до різних цивілізацій, які далеко не завжди приймають європейські цінності, відстоюючи права на власну культуру, традиції, релігію, нормативи етичної і правової поведінки, національну ідентичність.

Орієнтиром у складних і суперечливих ситуаціях сьогодення повинні бути права людини, які є виразом чітко вивірених меж її свободи, положення в суспільстві, взаємодії з державою та іншими індивідами. Права людини – невід'ємне, невідчужуване досягнення людського роду. Якби події і дії не відбувалися, якби наукові відкриття не здійснювалися, вони не повинні негативно впливати на статус людини, на її права. У цьому полягає суть людського виміру всіх процесів світового і національного розвитку, що висуває такий ціннісний орієнтир, який дозволяє дати оцінку всім суспільним процесам, – орієнтир прав людини.

Аналіз тенденцій розвитку прав людини показує складний і суперечливий шлях їх реалізації. Кожний новий етап розвитку людства породжує нові труднощі: людство не лише не повинне послаблювати боротьбу за права людини, але й об'єднувати свої зусилля для подолання нових антигуманних ситуацій, що виникають, тому які без здійснення прав людини стійкий розвиток сучасного світу не можливий.

Всесвітня конференція «Наука для XXI століття: нові зобов'язання під егідою ООН, ЮНЕСКО і Міжнародної ради наукових союзів (МРНС)» прийняла Декларацію про науку та

використання наукових знань, яка зазначає, що при проведенні наукових досліджень і використанні наукових знань слід поважати права людини й людську гідність відповідно до Загальної декларації прав людини та Загальної декларації про геном людини і права людини. Орієнтація розвитку науки в нашому столітті – свідчення вищої цінності прав людини та її гідності. Сьогодні життя потребує нової оцінки і нових перспектив розвитку. Міжнародний гуманістичний рух висунув ідею планетарного гуманізму, який повинен стояти на сторожі прав людини, відстоювати її свободу, гідність і вказувати на наш борг перед людством.

Глобалізація пов'язана з формуванням єдиного політичного простору, який утворився в результаті різкого підвищення обміну інформацією і пересування. Відбувається добровільне чи вимушене скорочення державного суверенітету, формуються елементи світового транснаціонального менеджменту, глобальної мережі як офіційних, так і неофіційних режимів у різних галузях взаємодії світового співтовариства, зростає усвідомлення світу як єдиного простору. Широко здійснюються демократизація, лібералізація й розвиваються ринкові відносини, формуються уніфіковане ставлення до проблеми безпеки, загальної моральної орієнтації [1]. Процес глобалізації здійснює безпосередній вплив на права людини. Загальна декларація визначила права людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи й держави, щоб забезпечити ці права, досягти їх всезагального та ефективного визнання і здійснення. Отже, права людини перетворилися з внутрідержавної проблеми в завдання міжнародного значення, набули глобального, універсального характеру.

Глобалізація прав людини відображає зростання і поглиблення всезагальної залежності, яка об'єктивно визначається новими викликами цивілізації, що потребують спільної діяльності людей, яка б пододала державні, соціокультурні, конфесійні, національні та інші бар'єри. Глобалізація прав людини являє собою це відображення більш загальної закономірності -- процесу світової глобалізації, яка, безсумнівно, веде до створення єдиного правового простору, де взаємодія людей, груп і спільнот повинна здійснюватись на основі свободи й прав людини. Координуючи взаємодію людей, права людини володіють незмінною властивістю: вони не лише обмежують владу держави, але й роблять її підзаконною [2].

Вимога здійснення прав людини впливає з самої природи взаємовідносин людей і держави і є необхідною умовою політичного, правового й соціального прогресу. Права людини – важливий фактор стійкого розвитку, який неможливий без забезпечення свободи й автономії особистості, яка на власний розсуд визначає способи та сфери своєї життєдіяльності. Права людини поклали край всевладдю держави, що розглядала людину як підданого, сліпого і слухняного виконавця державних команд і наказів. Така ситуація, безперечно, викликала напругу в суспільстві, прагнення звільнитися від опіки всесильної влади і нестабільність розвитку. Встановлення партнерства між громадянином і владою, що впливає із принципів прав людини, усуває політичні і соціальні катаклізми, сприяє розвитку суспільства, мета якого вибрана і схвалена більшістю. Права людини – головний орієнтир і вища цінність, якою повинна керуватись держава. Забезпечення прав людини – обов'язок законодавчої, виконавчої та судової влади. Якщо цей обов'язок виконується, суспільство можна охарактеризувати як стабільне і стійке. Якщо держава нехтує цим обов'язком, то створюється загроза його стійкому розвитку. Права людини і їх реалізація «маркують» природу держави. Важливим є зв'язок проголошених прав і чітко вироблених механізмів, процедур, що надійно забезпечують їх реалізацію. Принцип формальної юридичної рівності, на якому ґрунтуються всі права людини, примирює суперечливі і різнобічні інтереси людей, створює свого роду консенсус стосовно характеру їх взаємодії, об'єму благ і вимог, на які може розраховувати кожний, визначає роль держави щодо прав людини і способів їх захисту. Права людини консесуальні за своєю природою, тому вони відіграють важливу роль у встановленні згоди в суспільстві і забезпеченні стійкості його розвитку. Значення прав людини проявляється в їх постійному розширенні і розвитку. Вони охоплюють все нові сфери суспільних відносин, оскільки останні є нестійкими і загрожують стабільності суспільного розвитку. Забезпечення прав не може бути гарантоване в умовах застою, стагнації. Лише стійкий розвиток прав забезпечує їх реальне існування [3]. Правова держава, визнавши пріоритет прав людини, стає гарантом стійкості правового статусу індивіда та його впевненості в передбачуваності дій влади, має вплив на всі процеси розвитку.

Академік Н. Н. Моїсєєв виступає проти теорії «універсалізації» прав людини, яка була б придатна для населення всієї планети. Це, на його думку, така ж ілюзія, як і уявлення про

можливості однозначної інтерпретації уяви про «добро». Спроба уніфікувати поняття прав людини свідчить лише про незрілість нашої планетарної цивілізації, нерозуміння того загального процесу самоорганізації, яким визначається розвиток суспільства. Можливість глобальної стандартизації прав людини виключена, оскільки не враховує характеру тієї цивілізації, в якій людина вихована, тих тисяч поколінь, котрі адаптували свої правила життя до умов, що визначила оточуюча їх природа [4].

Звичайно, перелік прав людини, що міститься в міжнародно-правових документах, носить загальнолюдський зміст, але не враховувати відмінності історії, культури, звичаїв різних народів світу, що прагнуть зберегти свою самобутність, не можна. Тому, оцінюючи динамізм прав людини в сучасному світі, слід брати до уваги дві суперечливі тенденції: глобалізацію суспільних відносин, з одного боку, і прагнення до національного та культурного самоутвердження, яке пов'язане з певним відходженням від європейських стандартів, – з другого. Від того, як дотримуються й гарантуються права людини, залежать, у кінцевому рахунку, суспільна стабільність і рівень реалізації національних інтересів України, як сукупності інтересів особи, суспільства та держави. Усе це має принципове значення для розуміння механізмів взаємодії, взаєморозуміння норм міжнародного і внутрідержавного права в галузі прав людини, пошуку оптимального балансу між ліберальними цінностями свободи й прав людини, та гарантування безпеки. Жодна держава не має виключного права на універсальне, обов'язкове для інших держав і народів, розуміння цих проблем і, тим більше для нав'язування варіантів їх розв'язання іншим державам.

Права людини – консенсуальні за своїм змістом. Вони є засобом для досягнення громадського миру і злагоди в суспільстві. Це консенсус між державними (публічними) та приватними інтересами, між інтересами великих соціальних груп ринкового суспільства (підприємці) і найманих працівників, непрацевдатних, соціально незахищених громадян. Небезпека полягає не лише в порушенні прав людини, але й у втраті стратегічних орієнтирів при пошуку балансу між різними інтересами, що важливо як для правозастосовчої діяльності, так і для законодавця, всієї системи діючого права. Звідси випливає фундаментальна проблема – забезпечення за допомогою інституту прав людини оптимального поєднання, узгодження міжнародних стандартів з національно-культурними традиціями окремої держави. Загальногуманний зміст прав людини допускає, що вони містять в собі умову «сумісності» з усіма національними правовими системами.

Зважаючи на суперечливість тенденцій глобалізація, у тому числі правова, заслуговує на об'єктивну оцінку та глибоке наукове дослідження. Світ потребує вироблення новітніх, ефективніших механізмів взаємодії норм міжнародного і внутрідержавного права у сфері захисту прав людини. Сучасну історичну добу можна назвати періодом переходу від безправ'я до утвердження прав людини, поваги її гідності й особистості, усвідомлення того, що людина сама відповідає за себе як сьогодні, так і в майбутньому. Права людини – складне та багатовимірне явище. Права людини у сьогоденному світі – це не просто актуальна тема для дискусій, а постійно існуюча проблема, розв'язання якої так чи інакше продовжує перебувати в у центрі практичної діяльності всього світового співтовариства. Захист прав людини, їх гарантії – це один зі способів збереження самоцінності особистості, її права на життя, персональну недоторканість, гідне існування, свободу від бідності та принижень, права на культурну, конфесійну й національну самобутність. Саме такий захист повинен сприяти зміцненню світового правопорядку.

Одним із найбільших досягнень у гарантуванні прав і свобод в Україні є передбачена Конституцією система організаційно-правових або інституційних гарантій, серед яких особливо значна роль відведена Президентові України, Верховній Раді України, органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, Конституційному суду й іншим судам, прокуратурі, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини. Своєрідною ланкою в механізмі гарантій прав людини виступає Конституційний Суд України, який здійснює судовий конституційний контроль і захист основ конституційного ладу, основних прав людини, забезпечення прямої дії Конституції на всій території України та верховенства права. Даючи тлумачення конституційних норм при розгляді справ і здійснюючи офіційне трактування Конституції й законів України, яке стає обов'язковим для всіх суб'єктів права, Конституційний Суд України істотно впливає на

діяльність органів державної влади у сфері гарантій додержання прав людини, їх охорони та захисту, передусім це стосується сфери нормотворчості. Нормам про Конституційний Суд Конституція України присвячує окремий розділ, що свідчить про його значення як єдиного органу конституційної юрисдикції на всій території держави. Вирішуючи завдання захисту Конституції, забезпечення її верховенства, принципу розподілу державної влади, Конституційний Суд України розглядає клопотання про необхідність офіційного тлумачення Конституції та державних законів, маючи на меті забезпечення реалізації чи захист прав людини.

Діяльність Конституційного Суду України є гарантією позитивної конституційної практики, конституційності, конституційного правопорядку в державі, а його рішення прирівнюються за юридичною силою до сили конституційних норм. Вони остаточні, не підлягають оскарженню і можуть бути подоланими лише переглядом норм Конституції України. Конституційний Суд є органом, для якого характерні не тільки судові функції, він має «двоєку» природу, виступаючи і як судовий орган, і як такий орган державної влади, котрий займає в ієрархії влади один шабель з парламентом, Президентом, Кабінетом Міністрів України, тобто виконує важливу політичну функцію [5]. Для діяльності Конституційного Суду характерні ті самі принципи, що й для діяльності інших судів: верховенство права, незалежність, колегіальність, рівноправність суддів, гласність, повнота і всебічність розгляду справ та обґрунтованість прийнятих ним рішень. Перелік саме таких принципів містить Конституція України (розділ «Правосуддя»). На нашу думку, перелік принципів діяльності Конституційного Суду можна було б дещо розширити, додавши до них такі: принцип всебічного додержання та поваги до прав і свобод людини й громадянина та запобігання їх порушенням; принцип орієнтації на міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини; принцип міжнародного співробітництва з універсальними й регіональними органами з спостереження та контролю за дотриманням прав людини (комісії, комітети) і захисту цих прав (суди, трибунали).

Сьогодні проблема імплементації – це проблема міжнародного співробітництва в цілому. У зв'язку з відсутністю в міжнародному праві дієвого механізму імплементації досить розгалуженої системи міжнародних норм з прав людини ним функціонально виступає передусім Конституційний Суд. Саме за такої умови задекларовані в Конституції України права людини мають усі шанси бути постійно реалізовуваними, без жодних перешкод у їх вільному розвитку.

На міжнародному рівні створені й функціонують судові (Європейський суд з прав людини) і контрольні, у тому числі квазісудові, органи, як от Комітет з прав людини та ін. Необхідно розробити механізм співпраці Конституційного Суду з ними, метою якої буде примат міжнародного права. Адже, як свідчить практика, міжнародні контрольні та правозахисні механізми в галузі прав людини найефективніші лише тоді, коли держава сама готова виявляти турботу про права людини. Саме в такій співпраці і полягає сила Конституційного Суду в державі, суспільстві та розкривається його правозахисний потенціал.

Ратифікувавши Європейську конвенцію про захист прав людини й основних свобод і протоколи № 1, 2, 4, 7 та 11 до Конвенції, Україна інкорпоровала її в свою правову систему та визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Складність впровадження цього нового механізму захисту прав людини пов'язана з тим, що Україна є державою з континентальною системою права, а право Європейського суду прецедентним. Для Конституційного Суду України важливим є аналіз і узагальнення практики європейських держав щодо інкорпорації Конвенції й застосування ними прецедентного права Страсбурзького суду для визначення ефективних способів застосування Конвенції та рішень Європейського суду в Україні. На жаль, Україна в цьому питанні виявилась не такою прогресивною, як Австрія, яка надала положенням Конвенції статусу норм Конституції, визнавши Конвенцію разом з іншими міжнародними договорами, що пройшли ратифікацію, частиною національного законодавства, вищою за статусом від звичайних законів, але такою, що посідає друге місце після Конституції. Прогресивною у визнанні примату міжнародних норм є судова практика Голландії. Там пріоритет міжнародних норм визнається щодо всього законодавства, включаючи конституційне, хоч Європейський суд держав до цього не зобов'язував.

Європейська інтеграція сьогодні набула конституційних форм. Так, у процесі її розвитку до Конституції Франції включено спеціальний розділ «Про Європейські співтовариства і

Європейський Союз». Згідно з одним із положень цього розділу «Республіка бере участь у Європейських співтовариствах і Європейському Союзі, які створені вільним вибором держав на основі укладених ними договорів для спільної реалізації деяких своїх повноважень» (стаття 78-1). При цьому констатовано згоду на передачу таких повноважень так званим європейським інститутам. Подібний зміст має стаття 23 Основного закону ФРН. Конституція Австрії містить спеціальну главу – «Європейський Союз». В інших випадках з метою розвитку європейської інтеграції основні закони були новелізовані положеннями, відповідно до яких припускається передача за міжнародним договором частини повноважень державних органів міжнародним організаціям або міжнародним установам.

Одним із свідчень відображення зв'язків системи національного права з системою міжнародного права є використання в основних законах терміну «загальновизнані принципи і норми міжнародного права». Цей термін містить і Конституція України (стаття 18). Загальновизнані принципи і норми міжнародного права можуть мати як договірну, так і звичаєву природу. Складність їх застосування полягає у невизначеності щодо змісту, адже загальновизнані принципи і норми не зафіксовані як такі в жодному міжнародно-правовому акті.

Іноді окремі міжнародні акти або сформульовані в них права людини в самому основному законі визнаються його «інтегральними частинами»: у Того – це Загальна декларація прав людини і ратифіковані міжнародні договори гуманітарного характеру, у Беніні – права і обов'язки, визначені в Африканській хартії прав людини і народів. Подібне положення містить стаття 75 Конституції Аргентини, в якій застережено, що конкретні міжнародні акти про права людини «доповнюють» зафіксовані в її тексті права і свободи. Згідно зі статтею 5 Конституції Андорри Загальна декларація прав людини «інтегрована в андорський правопорядок», а в статті 20 Конституції Румунії передбачено, що конституційні положення про права і свободи мають тлумачитися відповідно до Загальної декларації прав і свобод людини, а також міжнародних договорів, стороною яких є ця держава [6].

Для України важливим є вивчення досвіду застосування Конвенції та рішень Європейського Суду у Шведській правовій системі (система континентального типу). Через відсутність необхідних законодавчих підстав такого застосування в Україні сьогодні це залежить лише від бажання суду та рівня обізнаності суддів. Тому важливим обов'язком Суддів Конституційного суду залишається вивчення прецедентного права Європейського Суду.

У результаті проведеного дослідження можна сформулювати такі наукові положення, загальні висновки та пропозиції:

1. Права людини – це не лише внутрідержавна проблема, але й завдання міжнародного значення, що має глобальний, універсальний характер.
2. Глобалізація прав людини є відображенням процесу світової глобалізації.
3. Права людини, координуючи взаємодію людей, окрім функції обмеження влади держави, здійснюють функцію «узаконення» державної влади.
4. Права людини, будучи важливим фактором сталого розвитку суспільства, є невід'ємною гарантією стійкості правового статусу індивіда.
5. Консенсуальний зміст прав людини визначає стратегічні орієнтири пошуку балансу різних інтересів, що важливо як для законодавця, так і для правозастосовчої діяльності та всієї системи діючого права.
6. Вимога «сумісності» прав людини з усіма національними правовими системами не викликає сумнівів, заслуговує на увагу й детальну розробку механізмів взаємодії, взаєморозуміння норм міжнародного і внутрідержавного права та їх трансформації.
7. Будь-які (всі) внутрідержавні гарантії прав людини сприяють зміцненню світового правопорядку.
8. До принципів діяльності Конституційного Суду України необхідно включити: принцип всебічного додержання та поваги до прав і свобод людини й громадянина та запобігання їх порушенням; принцип орієнтації на міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини; принцип міжнародного співробітництва з універсальними й регіональними органами з спостереження та контролю за дотриманням прав людини (комісії, комітети) і захисту цих прав (суди, трибунали).

9. Саме діяльність Конституційного Суду в Україні може бути дієвим механізмом імплементації міжнародних норм з прав людини.

10. Необхідно розробити конкретний механізм співпраці Конституційного Суду України з міжнародними судовими, контрольними, у тому числі квазісудовими, органами.

11. Широке застосування Конституційним Судом України міжнародних норм з прав людини, безумовно, сприятиме утвердженню міжнародних стандартів у сфері їх гарантування.

Калугин В.Н. Мир в XXI в.: многополюсный баланс сил, или Глобальный Pax democratica (Гипотеза демократического мира в контексте альтернатив мирового развития) // Полис. 2000. №1. С. 25. 2. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / Под общ. ред. чл.-корр. РАН Е.А. Лукашевой. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – С. 6. 3. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / Под общ. ред. чл.-корр. РАН Е.А. Лукашевой. М., 2002. 4. Права человека в России: декларации, нормы и жизнь: Материалы Международной конференции, посвященной 50-летию Всеобщей декларации прав человека // Государство и право. 2000. №3. С. 38. 5. Скомороха В. Зміцнювати конституційний правопорядок у державі // Право України. 2002. №8. С. 8. 6. Шаповал В. Системи національного та міжнародного права і конституційне регулювання // Вісн. Конституційного Суду України. 2004. №2. С. 75–76.